

HUKUK DEVLETİ'NİN GELİŞİM SÜRECİNDE MÜLK DEVLETİ VE POLİS DEVLETİNİN YERİ

Arş. Gör. Hayrettin YILDIZ*

“Kendi gözlemlerimiz, bize her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. ‘İyi’ diyorum, çünkü gerçekten, bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse, bütün topluluklar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayan da en yüksek iyi’yi amaç edinecektir. Bu, bizim Devlet dediğimiz topluluktur...”¹

GİRİŞ

Aristo devletin bireyden önce geldiğine, ondan önce doğduğuna inanmaktadır². Kuramsal olarak insanın devletten önce oluştuğu, hatta devletin varlık şartının insan olduğu, zira insan olmadan devlet denen olgunun var olamayacağı aşıkardır. Ancak Aristo'nun belirtmek istediği esasında devletin oluşmasından sonra bireyin birey olarak tanınması ve kendisine hukuki bir statü verilmesidir. Bizim devletten kastettiğimiz örgütlenmiş siyasal topluluktur. Fransızcada “Etat”, İtalyancada “Stato”, Almancada “Staat” ve İngilizcede “State” kelimeleriyle ifade edilen devlet olgusu bu günkü haline bir anda ulaşmamış, devletin bazı süreçlerden geçmesi gerekmiştir³.

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi / Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi

¹ **Aristoteles**, Politika, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 2006, s. 7.

² **Aristoteles**, Politika, op.cit, s. 10.

³ **Sakellariou**, M. B.: The Polis-State Definition and Origin, Research Centre For Greek and Roman Antiquity National Hellenic Research Foundation, Boccard, Paris 1989, 67.

Toplumsal sözleşme kuramlarına dair tezler ortaya atan John Locke, Rousseau ve Hobbes devlet var olmadan önce, insanların düzensiz topluluklar olarak bir doğa halini yaşadıklarını “varsayarak”, devlet denilen düzenin bu doğa halinden çıkışı simgelediğini ileri sürerler⁴. Biz de bu doğa halini örgütlü yaşam biçiminin temeli olarak ele alacak olursak, devletin oluştuğu andan itibaren günümüz modern hukuk devletinin oluşumuna kadar birçok evreden geçmiş olduğunu görürüz. Bu evrelerden ilki, feodal yaşam ve devlet biçiminin hüküm sürdüğü mülk devleti iken, ikincisini daha ileri düzeyde bir örgütlü yapı arz eden ama vatandaşlarının sahip olduğu hak ve özgürlüklere değer vermeyen ve bu haklara riayet etmeyen polis devleti oluşturur. Bu aşamalardan geçtiği içindir ki insanlık, herkesin hak ve hukukunun güvence altına alındığı hukuk devleti anlayışına geçebilmiştir. Çalışmanın devamında devletin geçirdiği bu evreler daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

I. HUKUK DEVLETİNDEN ÖNCEKİ DÖNEM

Her ne kadar Roma hukuku daha ziyade özel hukuk veçesiyle tanınıyor olsa da, aslında Roma döneminden itibaren hukuk, özel hukuk (*jus privatum*) ve kamu hukuku (*jus publicum*) diye ikiye ayrılmıştır⁵. Ancak, bugünkü idare hukukunun kökenini yani devletin belli başlı hukuk kurallarına tabi olduğu bir sistemi, bütünüyle Roma hukukuna dayandırmak pek olası değildir. Zira, Orta çağda genel olarak hukuk bertaraf edildiğinden ve devlet faaliyetleri de belli kurallara bağlı tutulmadığından, idare hukukunun gelişimi de gecikmeye uğramıştır⁶.

İdare hukukçularına göre günümüz hukuk devletinin oluşumundan önce başlıca iki devlet türünün uygulama alanı bulduğu düşünülmektedir. Bunlar, feodal düzenin hakim olduğu mülk devleti ile bireylerin çoğu haktan yoksun olduğu polis devletidir.

⁴ Göze, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta, 12. Baskı, İstanbul 2009, s. 135-222.

⁵ Onar, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, Cilt 1, İsmail Akgün Matbaası, Hak Kitabevi, İstanbul 1966, s. 123.

⁶ Ibid.

A. MÜLK DEVLETİ

Nizam'ül Mülk siyasetname isimli eserinde “Adalet mülkün temelidir” derken geçmişten günümüze, kurulacak olan hukuk devletinin -belki bunun farkında olmadan ya da olarak- müjdesini veriyordu⁷. Nizamül Mülk'ün bahsi geçen sözü Mülk Devletini kastetmemesine rağmen, mülk ve devlet kavramlarının aynı cümlede kullanılması dikkat çekicidir.

Mülk devleti (*Etat patrimonial, Petrimonialstaat*) anlayışı, esasında Orta çağ döneminde hüküm süren devlet anlayışı tipidir⁸. Derebeylik veya feodalitenin hüküm sürdüğü bu dönemde, derebeyin üstünde egemenliğini icra ettiği coğrafi alan bütünüyle kendisinin sayılıyor ve bu egemenlik yetkisi bir tür mülkiyet hakkı şeklinde kullanılıyordu. Dolayısıyla devlet, derebeyinin kişisel mülkü olarak kabul ediliyordu. Fiziki olarak en büyük toprak parçası krala ait olduğundan, derebeylerin en büyüğü de aslında kraldı. *Ülke adeta kralın çiftliği konumundaydı*⁹. Kısacası, feodal beylerin ve kralın yetkileri, sahip oldukları toprak mülkiyetinden kaynaklanıyordu. Aynı şekilde, kralın yetkileri şahsına bağlı yetkilerdi, yani kralın sahip olduğu bu kamusal yetkiler aynı zamanda onun malı sayılıyordu. Kral bu yetkilerini dilediği gibi kullanabiliyor, sözleşme ile başkalarına devredebiliyor ya da miras yoluyla varislerine bırakabiliyordu. Benzer şekilde, soylu bir kadın, farklı bir devletin egemeni ile evlendiğinde sahip olduğu ya da ailesi tarafından kendisine hediye edilen toprakları, üzerinde yaşayan canlı-cansız bütün varlıklarla beraber diğer ülkeye götürebiliyordu¹⁰. Böyle bir durumda, kadının çeyiz olarak beraberinde götürdüğü toprakların coğrafik olarak yeri değişmese bile, bu topraklar üzerinde yer alan insan ve nesnelere diğer

⁷ **Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, op.cit, s. 25.

⁸ **Gözübüyük**, Şeref/**Tan**, Turgut: İdare Hukuku: Genel Esaslar, Cilt 1, Turhan Kitabevi, Ankara 2011, s. 31, **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970-72, s. 84.

⁹ **Gözler**, Kemal/**Kaplan**, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınları, 14. Baskı, Bursa 2013, s. 60.

¹⁰ **Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s. 25.

ülkenin topraklarına katıldığı, o ülkenin uyruklarına dönüştüğü ve etki alanı içine girdiği kabul ediliyordu¹¹.

Eski Türk-İslam devletlerinde halk, tebaa olarak isimlendirilmektedir¹². Vatandaşlık/uyrukluk anlamında kullanılan tebaa kavramı da, aslında bir tür tabiiyet ve aidiyeti temsil etmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramla bir anlamda mülk devleti anlayışına uygun bir algının benimsenmiş olduğu söylenebilir. Yine bu yönetimlerde halkın hükümdara tabi olmasının doğal sonucu olarak da, hükümdarın verdiği kararlar sorgulanamaz. Nitekim, bu yönetimlerde hükümdarın halka karşı sorumluluğu değil, halkın hükümdarın kararlarına ve hükümdarın otoritesine tabiiyeti söz konusudur. Bu tabiiyet durumu da mülk devleti anlayışı ile uyumaktadır.

1. Egemenin Yetkilerinin Sınırı

Hükümdar yönettiği alanın sahibi sayıldığından, mülkiyet hakkının kendisine verdiği bütün yetkileri bu alan üzerinde icra edebiliyordu. Bu açıdan, egemen kişi olan hükümdarı sınırlandıran bir yönetim hukukundan bahsedilemez. Ancak hükümdarın yetkileri belirli ve kesin pozitif hukuk normlarıyla sınırlanmamış olsa da, esasında doğal hukuk anlayışından doğan kurallar ve müktesep (kazanılmış) haklar (*jura quaesita*) ile sınırlanmış olduğu kabul edilmektedir¹³. Bir diğer açıdan doğal hukuk teorisi hükümdarın yetkilerinin günden güne artmasına da hizmet ediyordu¹⁴. Söz konusu teoriye göre hükümdar, halkın iyiliğini temin etmek, refah ve saadetini korumakla yükümlüydü. Hükümdarın sahip olduğu hak ve yetkiler de bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve bu amaçlara ulaşmak için kendisine tanınmıştı. Dolayısıyla, tebaasının iyilik ve refahı için her şeyi

¹¹ Ibid.

¹² **Palabıyık**, Hanefi: Türk Devlet Telakkisinde 'Tebaa' Anlayışının Tarihi ve Dini Bazı Kökenleri, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara, Sayı 16, Yıl 2001, s. 158.

¹³ **Gözler**, Kemal/**Kaplan**, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, op.cit, s. 60, **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 125.

¹⁴ Ibid.

yapmakla sorumlu olan hükümdarın aynı zamanda söz konusu gayelerin başarılması için gerekli olan hak ve yetkilere de sahip olduğu var sayılıyordu. Tebaanın iyilik ve refahı için gerekli olan şeylerin artması nispetinde de hükümdarın sorumlulukları ve bu sorumlulukların doğal bir sonucu olarak hak ve yetkileri de artıyor ve kral caiz olan tabirle her şey üzerinde dominant ve yegane yetkili haline geliyordu. Nitekim bir alman yazarı olan Lotz, “devlet reisi, kendisi için lüzumlu olan yetkileri kendisine tanıyabilir” demek suretiyle hükümdarın yetkisinin sınırsız olabileceği görüşünü ileri sürmektedir¹⁵.

Bu sınırlandırmaya kilisenin ve bazı kentlerin ayrıcalıklı hak ve yetkileri de eklenebilir¹⁶. Çünkü her ne kadar kralın yetkilerine tabi olan topraklar kilise ve imtiyazlı şehirleri de kapsamakta ise, kralın bu iki unsurun gücünün tecessüm ettiği yerlere dair söz hakkı sınırlıydı. İmtiyazlı şehirler, egemenin iktidarından sıyrılabilmiş ve kendi özerk yönetimlerini kurabilmiş olan şehirlerdir.

2. Hukuki rejim

Mülk devletinde kamu alanına ilişkin hak ve yetkiler, yönetenlerin şahsına sıkı sıkıya bağlı hak ve yetkililerdir. Hatta az önce belirttiğimiz üzere bu yetkilerin doğrudan egemene ait ve onun mülkiyetinde olduğu kabul ediliyordu. Dolayısıyla hükümdarın yetkisi bir çeşit üst mülkiyet (*Obereigentum*) şeklinde ortaya çıkıyordu¹⁷. Aynı şekilde mülk devleti teorisine göre, belli bir toprak parçasına bağlı olarak ve onun üzerinde

¹⁵ Aktaran, **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 125, Kendi kendisinin yetkisini belirleme yetkisi (*la compétence de déterminer sa propre compétence*) aslında egemen (souveraine) olmanın doğal bir sonucudur. Nitekim günümüzde milli egemenlik esastır ve halk adına egemenliği kullanan organların yetkilerinin kaynağı yine halktır. Bkz; **Yıldız**, Hayrettin: “Merkezi ve Yerel Düzeyde Meclisin Yürütme Organını Denetim Yolları Üzerine Bir Karşılaştırma - Yerel Demokratik Model Sorunsalı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 103, Kasım-Aralık 2012, s. 227.

¹⁶ **Gözübüyük**, Şeref/**Tan**, Turgut: İdare Hukuku: Genel Esaslar, op.cit, s. 31.

¹⁷ **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, op.cit, 1970-72, s. 84.

yaşayan herkes hükümdara tabi ve bir anlamda onun mülkiyetinde¹⁸ sayıldığından, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinden bahsedilmesi söz konusu dahi değildir. Bireyler derebeyine tabi olduğundan, derebeyi dilediği şekilde halkın ve halkın malları üzerinde tasarrufta bulunabilmektedir. Burada bireylerin temel hak ve hürriyetlerini iktidara karşı koruyacak bir hukuki mekanizmadan bahsetmek olası değildir.

Mülk devletinde, her alanda olduğu gibi feodal yöneticinin yetkileri yargı alanına da sirayet etmekte ve yargı yetkisinin hükümdarın yetkileri arasında mündemiç olduğu varsayılmaktadır. Bir bakıma idari yetkiler ile yargısal yetkiler içiçeydi. Bu açıdan kralın yetkisinin, küçük derebeylerini de kapsamına aldığı görülmektedir¹⁹. Kamu hukuku ile özel hukuk ayırımının olmadığı bu dönemde, kral her iki uyumsuzluk türü konusunda, son kararı vermeye yetkiliydi. Bunun dışında, mülk devletinde stabil devlet personeli ve rejiminin tabi olduğu bir idare hukuku da henüz oluşmamıştır. Derebeylik rejiminin yönetim tarzı, birinden diğerine değişkenlik gösterebilmektedir.

Buna mukabil, 13. yüzyıldan itibaren güçlü hükümdarlar, mutlakiyetçi bir sistem kurmak ve hakimiyetlerini pekiştirmek adına derebeylerini ortadan kaldırmaya başlar²⁰. Bunun için de seçkin zümrelerden yardım isterler. İmtiyaz sahibi olan bu seçkin zümreler ise, temsilcilerinden kurulu zümre meclisleri vasıtasıyla (Osmanlıda Ayan Meclisi, İngiltere’de Lordlar Kamarası) hak ve otoritelerini korumak için çabalarlar. Zamanla hükümdarlar, hem derebeyleri tasfiye etmiş hem de bu zümre meclisleri üzerinde otorite kurmuş ve mutlak anlamda iktidarı ele geçirmişlerdir. Ki bu mutlak iktidarlar döneminde hüküm süren yönetim tarzının, polis devleti anlayışını ortaya çıkardığı görülmektedir.

¹⁸ Türk sinemasının klasik filmlerinden 1979 yılında yayınlanan “Şark Bülbülü”nde, köy üzerindeki canlı cansız bütün varlıklarla (köylüler de dahil olmak üzere) ağa tarafından başka bir ağaya satılmaktadır. Bu bizim bahsettiğimiz derebeylik sisteminin ve mülk devletinin tipik bir özelliğini yansıtmaktadır (<http://blog.milliyet.com.tr/sark-bulbulu-gozuyle-1979-turk-sineması/Blog/?BlogNo=73732> - 21 Kasım 2013).

¹⁹ **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, op.cit, 1970-72, s. 84.

²⁰ Ibid.

B. POLİS DEVLETİ

Aristo polis kavramını Helenistik dönemin verdiği anlamda kullanmaktadır, yani şehir devleti anlamında²¹. Ancak bizim polis devletinden bahsederken kastettiğimiz şey ne şehir devletidir, ne de günümüzdeki gibi halkın güvenlik, dirlik ve selametinden sorumlu tutulan kolluk kuvvetidir. Aynı şekilde, polis devleti polislerin yönetim ve denetimde etkin olduğu ve baskı gücü oluşturduğu devlet türü de değildir²². Etimolojik olarak “kentini idaresi ve siyasi yönetimi” anlamına gelen polis kavramı, ortaçağdan sonra anlam değişimine uğrayarak “iç ve dış tehlikelere karşı tebaayı himaye etmeye, onun mutluluk ve refahını sağlamaya yarayan araçların feodal efendi tarafından sağlanması” olarak anlaşılmıştır.²³ Bu tanımla uyuşan bir biçimde esasında Polis devleti (*Polizeistaat*), kamunun refah ve selametini sağlamak amacıyla her türlü önlemi almak konusunda yetkili olan, aynı amaç doğrultusunda bireylerin temel hak ve özgürlüklerine müdahalede bulunabilen, bunu gerçekleştirirken bireylere çeşitli külfetler yükleyebilen, ancak bunların tümünü yaparken herhangi bir hukuk kuralı ile bağlı olmayan devlet demektir²⁴.

1. Polis Devletinin Özellikleri

Polis devleti ifadesinde yer alan “polis” kavramı, kamunun menfaati ve selameti için yerine getirilen bütün faaliyetleri kapsayan bir anlamda kullanılmaktadır. Devletin bu faaliyetleri yerine getirmek için sahip olduğu sınırsız ve denetimsiz güce de “polis kudreti” (*Polizeigewalt*) denmektedir²⁵. Polis kudreti, devlet faaliyetlerinin yerine getirilmesi için yararlanılan yetkiler bütünüydü. Mark Neocleous da “toplumsal düzenin inşası (polis erkinin

²¹ Aristoteles, Politika, op.cit, s. 9.

²² Gözler, Kemal/Kaplan, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, op.cit, s. 60.

²³ Zeki Hafizoğulları, “İnsan Hakları, Polis Görevi ve Yetkisi”, AÜHFD, s. 566. Aktaran: Sever, Çiğdem: Devleti ve Hukuksal Kurumları Anlayabilmek İçin “Polis” Kavramını Yeniden Düşünmek: Neocleous’un “Polis Erkinin Eleştirel Teorisi”, s. 2 <https://www.academia.edu> - 21 Kasım 2013.

²⁴ Günday, Metin: İdare hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara 2011, s. 38.

²⁵ Gözler, Kemal/Kaplan, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, op.cit, s. 60.

eleştirel teorisi)” isimli eserinde polis kavramını toplumun her alanına el atan bir örgüt anlamında kullanmaktadır²⁶. Bu yetkiler bütününe dayanarak, devlet kişilerin rızası hilafına da olsa bazı işlemler yapmakta, onları tek taraflı olarak bir hukuki durumdan alıp başka durumlara sokabilmekteydi. Bireylerin ise bu işlemlerin aleyhine olarak yargıya başvurup ihlal edilen haklarını talep etme imkanları bulunmamaktaydı. Söz gelimi idare, insanların mallarına el koyabiliyor ya da savaş durumundan ya da farklı gerekçelerle onları zorunlu iskana tabi tutabiliyordu.

Polis devletinde mülk devletinden farklı olarak, hükümdarın egemenlik yetkisinin kaynağı mülkiyet anlayışına dayanmamakta, buna karşın hükümdarın bizatihi şahsına dayanmaktadır. Dolayısıyla polis devletinde, devlet ile hükümdarın şahsının birleştiği düşünülebilir. Fransa kralı XIV. Louis²⁷ de “*devlet benim*” derken, aslında klasik polis devleti anlayışını yansıtmaktadır²⁸. Polis devleti anlayışının daha ziyade, 17. ve 18. yüzyıllarda Kıta Avrupası ülkelerinde hüküm sürdüğü düşünülmektedir²⁹. Bu bakımdan söz konusu devlet yönetimi türünün mutlakiyetçi rejimleri temel aldığı görülmektedir. Polis devleti anlayışının ilk kez ortaya çıktığı ülke ise Almanya’dır.

Almanya ile benzer biçimde Polis devleti anlayışı İngiltere’de 16. ve 17. yüzyıllarda hüküm sürmüştür³⁰. Bu yönüyle, devletin menfaatlerini

²⁶ **Sever, Çiğdem:** Devleti ve Hukuksal Kurumları Anlayabilmek İçin “Polis” Kavramını Yeniden Düşünmek: Neocleous’un “Polis Erkinin Eleştirel Teorisi”, op.cit, s. 2-3.

²⁷ Fransa Kralı XIV. Louis 1638’de dünyaya gelmiş ve yaklaşık 5 yaşındayken 1643 yılında annesinin niyabetinde tahta geçmiştir. Louis öldüğü tarih olan 1715 yılına kadar tahtta kalmıştır. 72 yıl boyunca hükümdarlık yapan Louis, neredeyse bütün ömrünü bir kral olarak geçirmiştir. Bu yüzden XIV. Louis’nin kendini devletle eş tutması bir bakıma gerçeğe uygun düşmektedir. Kaynak: **Montesquieu**, İnan Mektupları, Anka Yayınları, 3. Baskı, (Çev. Muhiddin Göklü), İstanbul 2003, s. 131 (1 numaralı dipnot).

²⁸ **Erim, Nihat:** La Haye Sulh Konferanslarından Önce Tahkim ve Sulhçuların Gayretleri, AÜHF Dergisi, Ankara, Sayı 01, yıl 1943, s. 84.

²⁹ **Günday, Metin:** İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara 2011, s. 37.

³⁰ **Sever, Çiğdem:** Devleti ve Hukuksal Kurumları Anlayabilmek İçin “Polis” Kavramını Yeniden Düşünmek: Neocleous’un “Polis Erkinin Eleştirel Teorisi”, op.cit, s. 4.

korumakla yükümlü hükümdarın ve onun organları sıfatıyla işlemler tesis eden memurların gerçekleştirdiği tasarruflar devletin işi sayılıyor ve bu tasarruflardan dolayı devleti temsil eden hiçbir şahıs aleyhine yargıya müracaat edilemiyordu³¹. Hükümdarın ve ona tabi olan memurların devletin yüksek menfaatlerini korumak gayesi ile yaptıkları işler her türlü yargısal denetimin dışında kalıyor ve bu işler yargı karşısında mutlak bir korunmadan yararlanıyordu. Bu uygulama ve yargısal korumanın temelinde de İngiltere'de "*Kral fenalık yapmaz*" düşüncesi vardı³². Nitekim 1946 yılında, bir İngiliz mahkemesi "*hükümdarın şahsen yaptıklarının fena olmayacağını kanun farz eder; hükümdarın emri ile yapılan hareketlere gelince bunlar kanuna muhalif iseler hukuken yok farz edilirler ve hükümdara izafe edilemezler*" diyerek, hukuka aykırı hükümdar tasarruflarını dahi meşrulaştırmaktadır³³.

Polis devletinde egemen kişi hiçbir hukuk kuralı ile sınırlandırılmamış olup hükümdar sadece Tanrıya ve kendi vicdanına karşı sorumludur³⁴. Benzer bir biçimde, egemenin yetkisini günümüzdeki gibi halktan değil Tanrıdan aldığı düşünülüyordu. Bu yönetim türünde devlet memurları, hükümdarın emirlerini yerine getiren birer vasıttan ibarettirler. Hükümdarın emirleri de yine birer hukuk kaidesi sayılmaz. Çünkü hükümdar kendi çıkardığı emirlere uymakla mesul ve onlarla bağlı olmadığından, dilediği zaman bu kurallara aykırı hareket edebilir ya da uygun görmezse değiştirebilir³⁵. Bu yönüyle polis devletinin en büyük özelliği egemen kişinin hiçbir hukuk kuralıyla bağlı olmaması, yönetimin bütünüyle hükümdarın takdir ve keyfiyetine tabi olmasıdır³⁶. Nitekim Osmanlı döneminde, IV.

³¹ **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 131.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 126, **Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s. 26.

³⁵ Ibid. (**Onar**).

³⁶ Günümüzde de yönetimi hukuka bağlı ve yargı denetimine tabi olmayan, yani vatandaşlarına herhangi bir hukuki güvence tanımayan devlet tipi için Polis Devleti tabiri kullanılmaktadır. Bkz. **Günday**, Metin: İdare hukuku, op.cit, s. 38, Ünlü

Murat'ın kadehi eline aldığı zaman içki yasağını kaldırdığını, kadehi bırakırken de içki yasağını yeniden yürürlüğe koyduğunu belirtmesi, halk için konulan kuralların kendisini hiçbir surette bağlamadığını, dilediği zaman bu kuralları değiştirebileceğini göstermektedir³⁷.

Her ne kadar polis devletinde yöneticiler ve hatta idareciler, toplumun uymakla yükümlü bulduğu emirlere riayet etmek zorunda olmasalar da, yani devletin iş ve eylemleri yargısal denetime tabi olmasa da, polis devleti “istibdat” yönetimi ile bütünüyle eş tutulmamalıdır³⁸. İstibdat yönetiminde esas olan baskı rejimidir ve baskıya dayanan bir rejim pekala bir hukuk devletinde de söz konusu olabilir. Nitekim çoğu Alman hukukçu, polis devletinin hüküm sürdüğü dönemlerde Almanya'nın iyi bir şekilde yönetildiğine kanı getirmektedirler³⁹.

Kıta Avrupa'sında polis devletine geçilmesiyle beraber, bürokratik bir yapıya sahip ve aristokrasinin etkisinden sıyrılmış modern devlet kurulabilmiştir⁴⁰. Dolayısıyla polis devletinin ilk pozitif yanının örgütlü bir devlet yapısının kurumsallaşması olduğu söylenebilir. Polis devletinin hüküm sürdüğü dönemlerde her ne kadar iktidarı sınırlayan kuralların mevcudiyetinden bahsedilemese de, devlet yönetimi kendi içinde bir düzene yani idarenin yönetimini şekillendiren kurallara sahiptir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu kurallar idarecileri idare edilenlere karşı bağlamadığından, devlet gücü zamanla keyfiliğe kaymış ve bireylere zarar vermeye başlamıştır. Yönetim,

---

düşünür Mark Neocleous da polis devleti'ni hukuk devletinin karştı anlamını verecek şekilde kullanmaktadır. **Sever**, Çiğdem, Devleti ve Hukuksal Kurumları Anlayabilmek İçin “Polis” Kavramını Yeniden Düşünmek: Neocleous'un “Polis Erkinin Eleştirel Teorisi”, s. 4.

³⁷ **Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s. 26.

³⁸ **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, op.cit, 1970-72, s. 87.

³⁹ C. F. **Menger**: Der Begriff des sozialen Rechtsstaats im Bomner G-Gurndgesetz, 1953, s. 16, Aktaran Ibid. (8 numaralı dipnot).

⁴⁰ **Gatti-Gleizal-Journes**: Batı Demokrasilerinde Polis, (Çev) Mustafa Kandemir, Temiz Yayınları, 2000, s.99 Aktaran: **Çeliksü**, Sinan: Siyaset Bilimi Yaklaşımı ile Polis Kurumu, Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s. 6 (Ulusal Tez Merkez- <https://tez.yok.gov.tr-21> Kasım 2013).

yaptığı işlemlerin hukuka aykırı ya da bireylere zarar verdiğinin farkında olsa bile, işlemlerini yerine getirmekten imtina etmemektedir. İşte hakları keyfi bir biçimde ihlal edilen bireylerin haklı şikayetleri sonucu, bu zararların ve dolayısıyla haksızlıkların tazmini için “hazine teorisi” ortaya çıkmıştır.

2. Polis Devletinin Katı Yapısının Yumuşatılması: Hazine Teorisi

Polis devletinde fertler devletin keyfi uygulamalarından hakları her alanda ihlal edilerek zarar görüyor, buna mukabil bireyler bu hak ihlallerine karşı herhangi bir yargı makamına şikayette bulunamıyor ve bu durum büyük bir adaletsizliğe neden oluyordu. İşte bu ihtiyaçtan dolayı, devletin faaliyetleri dolayısıyla hakları ihlal edilen kişilere yargısal korunma sağlayan hazine teorisi (*Fiskustheorie*) ortaya çıkmıştır⁴¹. Polis devleti bireyleri bütünüyle hukuki güvenceden yoksun bırakırken, hazine teorisi ile bu katı yapı yumuşatılmakta ve bireylere bazı hukuki güvenceler tanınmaktadır⁴².

Hazine teorisinin kökeni esasında Roma hukukuna dayanmaktadır⁴³. Roma hukukunda hazineye, hükümdardan ayrı olarak bir tüzel kişilik tanınmıyor ve devlet faaliyetleri dolayısıyla zarar gören vatandaşlara yargısal yolları kullanarak zararlarını tazmin etme imkanı veriliyordu⁴⁴. Bu şekilde, kamu gücünü temsil eden ve kullanan ve kamu hukukuna dayanarak yaptığı işlemlerden dolayı hiçbir denetime tabi olmayan devlet ile özel hukuk hükümlerine tabi olan ve aleyhine yargı yoluna başvurulabilen “hazine” birbirinden ayrı tutuluyor ve günümüz hukuk devletindeki gibi olmasa da bireylere bazı mali haklar tanınarak kısmi bir hukuki güvence sağlanmış oluyordu⁴⁵. Örneğin, devlet hakimiyeti dolayısıyla gerekli gördüğü vakit bir vatandaşın taşınmazını rızası hilafına kamulaştırabiliyor, bireyi zor kulla-

⁴¹ **Gözler, Kemal/Kaplan, Gürsel:** İdare Hukuku Dersleri, op.cit, s. 61.

⁴² **Gözübüyük, Şeref/Tan, Turgut:** İdare Hukuku: Genel Esaslar, op.cit, s. 32.

⁴³ **Onar, Sıddık Sami:** İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 129.

⁴⁴ **Günday, Metin:** İdare Hukuku, op.cit, s. 38.

⁴⁵ Ibid.

narak başka işte çalıştırabiliyordu⁴⁶. Ancak vatandaş devlete karşı, hakkında tesis edilen işlemlerin hukuka aykırı olduğu savını ileri süremiyor, bir bakıma devleti dava edemiyordu. Ancak söz konusu taşınmaz, devletin hazinesine dahil olduğundan, hazine artık bu mala sahip olması dolayısıyla bir kamulaştırma bedeli vermekle yükümlü hale geliyordu⁴⁷. Böyle bir durumda, kamulaştırılan taşınmaz satış akdi olarak, bireyin çalıştırılması da hizmet akdi olarak görülüyor ve her iki durumda da özel hukuk hükümleri uygulanarak uyuşmazlık çözüme kavuşturuluyordu⁴⁸. Bedel ihtilafı da yine adi bir alacak davası olarak ele alınıyordu. Aynı şekilde, devlet bireyi bazı mali külfetlere sokarsa aradaki uyuşmazlık sebepsiz zenginleşme hükümlerine dayanılarak, yani medeni hukuk hükümleri uygulanarak çözülüyordu⁴⁹. Bu uygulamaların tümünün nedeni devletin bir kamu hukuku kişisi, hazinenin ise bir özel hukuk kişisi olarak görülmesinden kaynaklanıyordu.

İslam hukukunda devlet hazinesi beytülmal olarak adlandırılmaktadır. Avrupa hukuku ile özdeş bir biçimde Osmanlıda da beytülmale ayrı bir kişilik tanınmış ve devlet hazinesi özel hukuk hükümlerine tabi kılınmıştır⁵⁰. Bu yüzden devlet reisi sıfatı ile hükümdarın şahsına karşı açılmayan davalar, beytülmal aleyhine tazminat davası şeklinde açılabilir ve bu dava özel hukuk kurallarına göre görülebiliyordu. Bireyler bu yolla ihlal edilen haklarını hazine üzerinden tazmin edebiliyorlardı.

Bazı yazarlar, hazinenin devletten ayrı bir tüzel kişi olarak görülerek özel hukuka tabi kılınmasını yanlış görmekte-dirler⁵¹. Çünkü esasında devlet tüzel kişiliği bir bütündür ve yönetenlerin yanlış uygulamalarından dolayı doğrudan devlete karşı dava açılabilir. Buna rağmen devrin koşulları göz önüne alındığında, hazine teorisi ile bireylere verilen zararlardan dolayı onlara bir kısım mali hakların tanınması önemli bir gelişme olarak değer-

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 130.

⁴⁸ **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, op.cit, s. 88.

⁴⁹ **Onar**, Sıddık Sami: İdare Hukukunun Umumi Esasları, op.cit, s. 130.

⁵⁰ Ibid., s. 139.

⁵¹ **Günday**, Metin: İdare Hukuku, op.cit, s. 38.

lendirilmelidir. Nitekim günümüz hukuk devleti anlayışının benimsenmesinde hazine teorisinin rolü yadsınamaz. Aynı şekilde, 19. yüzyıldan itibaren kamu hukukunun gelişmesi ile beraber, devletin kamu gücünün icrasıyla gerçekleştirdiği işlemleri hukuk kurallarıyla belirlenince, hazine teorisi terk edilmiş ve hukuk devleti anlayışı yerleşmeye başlamıştır⁵².

II. HUKUK DEVLETİ

Toplumsal örgütlenme tarzının yukarıda ele alınan aşamalardan geçtikten sonra ulaştığı çağdaş ve en ileri düzey hukuk devletidir⁵³. Hukuk devleti hem bir ilke olarak hem de bir olgu olarak birçok doktrinel çalışmanın konusu olmuş, hakkında birçok tanım ve yorum yapılmıştır. Yazınının devamında çeşitli yazarların hukuk devletini konu alan bu tanım ve yorumları ele alınacaktır.

1. Hukuk ve Devlet Bağlantısı

“Katolik” unvanı ile meşhur Aragon (İspanya) Kralı Ferdinand “*Kral olmasına Kralım, bunda kuşku yok ama her aklıma eseni de yapamam ya...*”⁵⁴ derken, bir anlamda kendisinin dışında ve kendisinin bile uymakla yükümlü olduğu hukuk kurallarının uygulandığı bir rejimin var olması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu anlamda hukuk devletinin birinci kıstası, bir devlet rejiminde belirlenen hukuk kurallarına hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin (toplum, halk, vatandaş) uyması, kısacası hukuk kurallarının herkes için geçerli olmasıdır. Bu bağlamda toplum, devlet ve hukuk kavramları arasında doğrudan bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar arasındaki ilişkiyi de herhalde en iyi “*Ubi societas, ibi jus*” (nerede toplum varsa orada hukuk da vardır) Latince özdeyişi ifade etmektedir⁵⁵. Alman hukukçu Teo

⁵² **Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, op.cit, s. 88.

⁵³ **Akarsu**, Ayhan: Hukuk Devleti İlkesinin Dünya ve Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi, AYİM Dergisi, Ankara, Sayı 24, 2009, s. 37-48.

⁵⁴ **Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, İstanbul 2004, s. 27.

⁵⁵ **Altıntaş**, Hakan: “Hukuk Devleti İlkesinin İşlerliği Açısından Türk Kamu Yönetimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Bölgesel Sorunlar- Tehditler-*

Friedenau da benzer bir bağlantı kurarak “*Bir Hukuk Devleti müstakil ve ammeye hadim olmalıdır*”⁵⁶ demektedir. Bu açıdan bakıldığında, toplum siyasal bir birlik kurmak amacıyla bir araya geldiğinde devlet, devlet faaliyetlerinde hukuk kurallarıyla bağlı olduğunda da hukuk devleti ortaya çıkar. Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen de, normlar hiyerarşisini oluştururken yukarıda belirtilen yönetenlerin de aynı yönetilenler gibi siyasal toplum tarafından belirlenen kurallara riayet etmesi gerektiği görüşüne uygun bir biçimde hukuk devletini, devletin kendisini bir oto-sınırlama sistemine tabi kılması olarak nitelendirmektedir⁵⁷.

Genel olarak hukuk devleti kavramı, Anglosakson terminolojisinde “hukukun üstünlüğüne dayalı devlet” veya “hukukun hükümlerine dayalı devlet” olarak adlandırılırken, Kıta Avrupası’nda Almanya’nın etkisiyle daha ziyade “hukuk devleti” kavramı ile ifade edilmektedir⁵⁸. Hukuk devleti tanımlanırken, hukukçular birçok bileşeni bir araya getirerek tanımlar üretebilmektedirler. Bu bakımdan, öncelikle hukuk devleti genel anlamda yönetenlerin ya da siyasal iktidar sahiplerinin keyfi eylem ve işlemlerine karşı yönetilenlere hukuksal güvenceler sağlayan bir devlet tipi, temel hak ve hürriyetlerin teminat altına alındığı ve kişilere hukuksal teminat sağlayan devlet, hukuk çerçevesinde yönetimi kısaca hukuka dayanarak ve hukuk sayesinde var olan devlet yönetimi, vatandaşların hukuki güvenlik içinde buldukları, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu sistem gibi bir çok şekilde tanımlanmıştır⁵⁹. Anayasa hukukçusu Özbudun,

---

Fırsatlar, (Edit Kitap: A. Hamdi Aydın/Seyhan Taş/Saniye Adıgüzel), Kahramanmaraş 2008. s. 209.

⁵⁶ **Friedenau**, Teo: (Çeviren Turgut Kalpsüz) İki Farklı Noktai Nazardan Hukuk Devleti: Taksim Edilmiş Almanya Misalında İzah Edilmek Üzere Demokratik ve Totaliter Hakimiyet Sahalarında Hukuk Nazariyesi ve Tatbikatı, AÜHF Dergisi, Ankara 1956, s. 3.

⁵⁷ **Fmac**, Etat de droit (origines), Origine du concept de l’Etat de droit, Extrait du document «Chroniques et fiches Concours ENA» (scholar.google.com. tr 21 Kasım 2013).

⁵⁸ **Altıntaş**, Hakan: “Hukuk Devleti İlkesinin İşlerliği Açısından Türk Kamu Yönetimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, op.cit, s. 209.

⁵⁹ Ibid.

genel olarak kısa ve öz bir tanıımı tercih etmekte ve eylem ve işlemlerinde hukuk kurallarının üstünlüğünü temel alan ve vatandaşlarına hukuki güvenlik sağlayan devletin hukuk devleti olduğunu kabul etmektedir⁶⁰.

2. Hukuk Devletin Unsurları

Hukuk devleti, faaliyetlerinde hukuk kurallarıyla bağlı, bünyesinde barındırdığı insanlara eşit davranan ve onların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, bu güvenceyi de bağımsız yargı ve hakimlerle sağlayan devlettir. Bu tanımdan aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin beraberinde getirdiği unsurlar da çıkarılabilir. Buna göre Hukuk Devletinden bahsedilebilmesi için, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olması, idare edenlerin de aynı idare edilenler gibi öngörülmuş kurallara tabiiyeti, idare edenlerin yaptıkları işlemlerin yargısal denetiminin yapılabilmesi, mahkemelerin karar verirken bağımsız ve tarafsız davranması ve nihayetinde idarenin kişilerin haklarına tecavüzü durumunda mali sorumluluğunu yerine getirmesi gerekir⁶¹.

İngiliz Anayasa hukukçusu Dicey ise hukuk devletinin unsurlarından bahsederken temelde üç temel ilkenin göz önüne alınması gerektiğini ileri sürmektedir⁶²: (1) Hiç kimse, olağan şekilde yapılmış hukuka göre, olağan mahkemeler karşısında hukuk ihlallerinin yargılanması dışında, cezalandırılmaz ve bedensel ve malvarlığı ile ilgili kısıtlamalara tabi tutulamaz. *Bu anlamda, hukuk devleti idari mahiyetteki geniş ve keyfi kararlara tabi olmanın tersidir.* (2) Hangi toplumsal sınıftan veya mevkiden olursa olsun, herkes eşit şekilde memleketin olağan kanunlarına tabi olmasıdır. (3) İngiliz kurumlarında görüldüğü üzere, *toplumsal düzende hukuki ruhun önde gelmesidir.* Dicey'in saydığı unsurlardan şu sonuçlar çıkarılabilir; öncelikle hukuk

⁶⁰ **Özbudun**, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2011, s. 122.

⁶¹ **Günday**, Metin: İdare Hukuku, op.cit, s. 39.

⁶² A. V. **Dicey**, *Introduction of the Study of the Law of the Constitution*, 8th ed., London, Mac Millan & Co, 1915. pp. 182-226. Aktaran: **Özcan** Mehmet Tefik: Hukuk Devleti: Modern Toplumun Hukuk Aracılığıyla Siyasal Meşruiyeti, İÜHFİM Cilt. LXIV, Sayı 2, Yıl 2006, s. 123-124.

devletinde esas olan bireylerin temel hak ve özgürlüklerine riayet edilmesi ve yönetenlerin de kanunun dışına çıkarak keyfi uygulamalara başvuramamasıdır. İkincisi, kanun önünde herkes eşit olmalı ve herhangi bir ayırım gütmeyen kanuna herkes tarafından riayet edilmelidir. Son unsurda Dicey pozitivist hukuk anlayışı ile arasına mesafe koyma riskini de alarak, hukukun üstünlüğünün doğal olarak devletin ve toplumun her alanında hakim kılması gereğini ileri sürmektedir.

Hukuk devleti ilkesinin ilk gereklerinden biri de, o devlette yaşayan insanların, insan olmaktan kaynaklanan temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınmış, korunmuş olmasıdır. Yani hukuk devletinin temel amacı, hukukun üstün kılınarak bireylerin güvenliğinin ve toplumun huzurunun sağlanmasıdır. Bu bakımdan, Fransız Hukukçu Carré de Malberg, hukuk devletini polis devletinin karşıtı olarak ele almakta ve vatandaşları ile ilişkilerinde bireylerin haklarının güvenceye kavuşturulması amacıyla kendini bir hukuk rejimine tabi kılan devlet tipini hukuk devleti olarak tanımlamaktadır. Malberg'e göre devlet mekanizması, sadece ve sadece bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması amacıyla kurulmuştur⁶³. Benzer şekilde İngiliz düşünür John Rawls da "A Theory of Justice" başlıklı ünlü eserinde, kamusal kuralların düzenli ve tarafsız yönetiminin, hukuk sistemine uygulanınca hukuk devletine dönüştüğünü belirtmektedir⁶⁴. Buna mukabil, Hukuk devletinin temel amaçlarının belirlenmesinde John Locke farklı ölçütler belirlemektedir. Locke'un görüşüne göre, insan eseri olan hukukun meşruluk temelini temin eden "yaşam, özgürlük ve mülkiyet" olarak belirlenen üç doğal hakkın korunması, hukuk devleti ilkesinin temelini oluşturur⁶⁵. Ancak

⁶³ Aktaran: **Millard**, Eric: L'Etat de droit, Ideologie Contemporaine de la Démocratie, Manuscrit auteur, publié dans "Question de démocratie, J. M. Février & P. Cabanel, 2001, s. 422.

⁶⁴ John **Rawls**, A Theory of Justice, Harvard University Press, Cambridge, 1994, s. 235, Aktaran: **Uygur**, Gülriiz: Adalet ve Hukuk Devleti, AÜHF Dergisi, Cilt 53, Sayı 3, Yıl 2004, s. 29.

⁶⁵ John **Locke**, *Two Treatises of Civil Government* Introduction by, William S. Carpenter, London, Everyman's Library. 1966, pp. 118-119, 159-160. 201-207, 220. Aktaran: **Özcan**, Mehmet Tevfik: Hukuk Devleti: Modern Toplumun Hukuk Aracılığıyla Siyasal Meşruiyeti, op.cit, s. 125.

yaşam, özgürlük ve mülkiyet üçlemesinin ortak noktası, diğer yazarlarla ortak biçimde bu unsurların da esasında temel hak ve hürriyetlere dahil olmasıdır⁶⁶.

Devletin temelde yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erkten oluşması hukuk devletinin en genel ve en bilinen özelliklerindedir. Kuşkusuz ki hukuk devletinin gereklerinin gerçekleştirilmesinde bu organların her birine düşen görevin önemi yadsınamaz. Ancak diğer iki erkten farklı olarak hukuk devletinin varlığının ve devamının teminatı aslında yargı makamlarıdır. Zira yasama ve yürütme organlarının hukuka aykırı fiillerini denetleyecek olan elbette yargı yetkisini haiz kurumlar olacaktır. Bu yüzden de mahkemelerin bir yargılamayı adilane bir biçimde yerine getirebilmeleri için bağımsız olmaları ve taraflara karşı eşit davranmaları da son derece önemlidir. Kunter'e göre "*hakimlerin bağımsızlığı, kararlarını verirken hür olmaları, hiçbir dış baskı ve tesir altında bulunmamaları demektir. Çünkü, baskı yapılması kadar, yapılabilmesi ihtimali de hakimlerin bağımsızlığını zedeleyer*"⁶⁷. Mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlerin hiçbir etki ve baskı altında kalmaması, hiçbir merci veya kişiden emir almaması, kısacası özgür olması demek iken, tarafsızlık ise hakimlerin yargılama yaparken taraf tutmaması ve kişiliğinden sıyrılabilmesi demektir⁶⁸.

Son olarak hukuk devletinin temel belirleyici unsurlarından bir tanesi de hukuki güvenlik (*la sécurité juridique*) ilkesidir. Bu ilkeye göre bireyler kendilerine uygulanacak hukuk kurallarının neler olduğunu önceden bilme ve davranışlarını bu kurallara göre ayarlayabilme imkanına sahip olmalıdırlar⁶⁹. Hukuki güvenlik ilkesi aynı zamanda bireylerin hukuk kuralları karşısında benimseyecekleri tavırları da belirleyebilmelerine imkan sunar.

⁶⁶ Nitekim Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin birinci maddesi, temel bir hak olarak yaşam hakkının dokunulmazlığını ele almaktadır.

⁶⁷ **Gözler**, Kemal: Anayasa Hukukuna Giriş, "Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku", Ekin yayınevi, 17. Baskı, Bursa 2011, s. 348.

⁶⁸ **Centel**, Nur: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Mahkemelerin Bağımsızlığı ile Tarafsızlığı ve Türk Hukuku, in Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e ARMAĞAN, Beta Basım Yayım, İstanbul 1998 s. 45.

⁶⁹ **Gözler**, Kemal/**Kaplan**, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, op.cit, s. 66.

SONUÇ

Yukarıda açıklanan süreçler göz önüne alındığında, toplumun ekonomik ve sosyal gelişimi ile beraber ve buna paralel bir biçimde, kendi mecrasında ilerleyen hukuk devletinin bu vasfı kazanma sürecinde etkin olan temel unsurun bireyin devlet karşısında sahip olduğu konum ve haklarının olduğu görülmektedir. Kısacası bireye sunulan hukuksal korunma mekanizması geliştikçe, hukuk devletinin oluşturduğu ya da oluşturacağı şeklin belirginleştiği fark edilmektedir.

Mülk devletinde bireyler insan olmanın gerektirdiği bütün haklardan mahrum bırakılıp çoğu zaman mülkiyete dahi konu olabilirken, Polis devleti anlayışında vatandaş birey olarak tanınmış hatta bazı haklara da sahip olduğu kabul edilmiş olmakla beraber, devletin veya hükümdarın gücünü ve yetkilerin sınırlayan bir hukuk anlayışının olmamasından mütevellit, devlet bireylerin haklarına müdahale edip ihlal ettiğinde, bireylerin devlete karşı dava açabilmeleri kabul edilmemiştir. Buna mukabil, Polis devletinin faaliyetlerini kutsallaştıran ve her türlü itirazdan soyutlayan yapısı, 18. yüzyılın sonlarına doğru geliştirilen hazine nazariyesi ile yumuşatılmış ve devletin uygulamalarından dolayı zarara uğrayan bireylerin bu zararlarını mali yoldan tazminine imkan tanınmıştır.

Nihayet hukuk devletinin doğuşu ile beraber, polis devletinde uygulama alanı bulan devlet ve hazinenin farklı hukuk kişileri olarak kabul edilip farklı hukuki muameleye tabi olması fikri terk edilmiş ve bireyler günümüz modern hukuk sistemlerinde uygulandığı üzere devlet karşısında gerekli hukuki güvencelere kavuşturulmuşlardır. Artık bireyler devlet faaliyetleri dolayısıyla doğrudan ya da dolaylı bir biçimde zarar gördüklerinde, kişisel olarak işlemi tesis eden devlet memuru aleyhine, bunun mümkün olmaması durumunda da doğrudan devlete karşı dava açabilmekte ve bu yolla devletin yargısal denetime tabi tutulmasını sağlayabilmektedirler. Elbette ki bu açıklamalarımız, kurumların doğru işlediği, bireylerin temel hak ve hürriyetlerine saygının duyulduğu, devlet faaliyetleri dolayısıyla zarar görenlerin hak talebinde bulunabildiği kısacası hukukun her alanda üstün tutulduğu hukuk devleti için geçerlidir. Yoksa bu açıklamalar, teoride belirlenen ideal düzenin pratiğe yansımadağı hukuk devleti türünü kapsamamaktadır.

Kaynakça

- Akarsu**, Ayhan: Hukuk Devleti İlkesinin Dünya ve Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi, (AYİM Dergisi, Ankara, Sayı 24, 2009), s. 37-48.
- Aristoteles**, Politika, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul 2006.
- Balta**, Tahsin Bekir: İdare Hukuku I: Genel Konular, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları), Ankara 1970-72.
- Centel**, Nur: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Mahkemelerin Bağımsızlığı ile Tarafsızlığı ve Türk Hukuku, (Prof. Dr. Nurullah KUNTER'e ARMAĞAN, Beta Basım Yayım), İstanbul 1998.
- Çeliksu**, Sinan: Siyaset Bilimi Yaklaşımı ile Polis Kurumu, Uludağ Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, (Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006), s. 6 (Ulusal Tez Merkez- <https://tez.yok.gov.tr>-21 Kasım 2013).
- Erim**, Nihat: La Haye Sulh Konferanslarından Önce Tahkim ve Sulhçuların Gayretleri, (AÜHF Dergisi, Ankara, Sayı 01, Yıl 1943).
- Fmac**, Etat de droit(origines): Origine du concept de l'Etat de droit, Extrait du document «Chroniques et fiches Concours ENA» (scholar.google.com.tr - 21 Kasım 2013).
- Friedenau**, Teo: (Çeviren Turgut KALPSÜZ) İki Farklı Noktai Nazardan Hukuk Devleti: Taksim Edilmiş Almanya Misalinde İzah Edilmek Üzere Demokratik ve Totaliter Hakimiyet Sahalarında Hukuk Nazariyesi ve Tatbikatı, (AÜHF Dergisi), Ankara 1956.
- Göze**, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 12. Baskı, Beta, İstanbul 2009.
- Gözübüyük**, Şeref/**Tan**, Turgut: İdare Hukuku: Genel Esaslar, Cilt 1, (Turhan Kitabevi), Ankara 2011.
- Gözler**, Kemal: Anayasa Hukukuna Giriş, "Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku", 17. Baskı, (Ekin Yayınevi), Bursa 2011.
- Gözler**, Kemal/**Kaplan**, Gürsel: İdare Hukuku Dersleri, 14. Baskı, (Ekin Yayınları), Bursa 2013.
- Günday**, Metin: İdare Hukuku, 10. Baskı, (İmaj Yayınevi), Ankara 2011.

- Millard**, Eric: L'Etat de droit, Ideologie Contemporaine de la Démocratie, Manuscrit auteur, publié dans "Question de démocratie, J. M. Février & P. Cabanel, 2001, s. 415-443.
- Montesquieu**: İran Mektupları, 3. Baskı, (Çev. Muhiddin Göklü), (Anka Yayınları), İstanbul 2003.
- Özay**, İl Han: Günışığında Yönetim, (Filiz Kitabevi), İstanbul 2004.
- Özbudun**, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, 10. Baskı, (Yetkin Yayınları), Ankara, 2011.
- Özcan**, Mehmet Tevfik: Hukuk Devleti: Modern Toplumun Hukuk Aracılığıyla Siyasal Meşruiyeti, (İÜHF M Cilt. LXIV, Sayı 2, Yıl 2006), s. 119-144.
- Palabıyık**, Hanefi: Türk Devlet Telakkisinde 'Tebaa' Anlayışının Tarihi ve Dini Bazı Kökenleri, (A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara, Sayı 16, Yıl 2001), s. 157-200.
- Sakellariou**, M. B.: The Polis-State Definition and Origin, Research Centre For Greek and Roman Antiquity National Hellenic Research Foundation, Bocard, Paris 1989.
- Sever**, Çiğdem: Devleti ve Hukuksal Kurumları Anlayabilmek İçin "Polis" Kavramını Yeniden Düşünmek: Neocleous'un "Polis Erkinin Eleştirel Teorisi", s. 2 <https://www.academia.edu> - 21 Kasım 2013.
- Uygur**, Gülriz: Adalet ve Hukuk Devleti, (AÜHF dergisi, Cilt 53, Sayı 3, Yıl 2004), s. 29-38.
- Yıldız**, Hayrettin: "Merkezi ve Yerel Düzeyde Meclisin Yürütme Organını Denetim Yolları Üzerine Bir Karşılaştırma - Yerel Demokratik Model Sorunsalı", (Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 103, Kasım-Aralık 2012), s. 223-245.